

МЕНТАЛЬНІ КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ПОЗИТИВНОГО ПРАВА

© Баран А. В., 2015

Наведено результати теоретичного аналізу та порівняльної характеристики понять “менталітет”, “ментальність”, “правова ментальність”.

Здійснено спробу визначення критеріїв, за якими необхідно класифікувати ментальність позитивного права держав, націй, народностей за допомогою таких категорій теорії та філософії права, як “система права”, “правова система” та “правова сім’я”.

Ключові слова: атрибут; властивість; менталітет; ментальність; правова ментальність; система права; правова система; правова сім’я.

А. В. Баран

МЕНТАЛЬНЫЕ КРИТЕРИИ КЛАССИФИКАЦИИ ПОЗИТИВНОГО ПРАВА

Приведены результаты теоретического анализа и сравнительной характеристики понятий менталитет, ментальность, правовая ментальность.

Предпринята попытка определения критериев, по которым необходимо классифицировать ментальность позитивного права государств, наций, народностей с помощью таких категорий теории и философии права, как “система права”, “правовая система” и “правовая семья”.

Ключевые слова: атрибут; свойство; менталитет; ментальность; правовая ментальность; система права; правовая система; правовая семья.

A. V. Baran

MENTAL CRITERIA FOR CLASSIFICATION POSITIVE LAW

In the article made theoretical analysis and comparative characteristics of the concepts of mentality, legal mentality.

An attempt was made of determining criteria by which classified the mentality of positive law of states, nations, nationalities using the following categories of theory and philosophy of law as “system of law,” “legal system” and “Family Law.”

Key words: attribute; property; mentality; legal mentality; legal system; system of law; Family Law.

Постановка проблеми. Аналізуючи якість поняття в тій чи іншій галузі наукових досліджень, в певний момент стикаємося з необхідністю конструювання його атрибутів, властивостей.

Не є винятком й дослідження позитивного права. Адже, цікавим та конче необхідним для комплексного аналізу його суті, на нашу думку, є встановлення тих фундаментальних властивостей позитивного права, що характерно його відрізняють, встановлюють межі існування.

Зрозуміло, що існує безліч різноманітних критеріїв, за якими можна та й потрібно проаналізувати позитивне право. Та, на жаль, у межах одного наукового дослідження це зробити нереально.

На чому ж зробити акцент, який встановити пріоритет при виборі критерію?

Ми вважаємо, що позитивне право, котре, як правило, створюється в межах певної формації, інакше кажучи, законодавство певної держави, насамперед залежить від національних, ментальних особливостей.

Саме тому надалі ми спробуємо визначити критерії, за якими слід аналізувати ментальні властивості (атрибути) позитивного права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковою проблематикою, пов'язаною із правовою ментальністю, займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: Г. Гурвіч, І. Дінцельбахер, В. Ковальський, З. Мельник, Ю. Мітке, О. Штепа та інші.

Мета дослідження. Визначення критеріїв, за якими необхідно класифікувати ментальність позитивного права держав, націй, народностей.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж визначити критерії, за якими слід аналізувати ментальні властивості (атрибути) позитивного права, виникає питання із встановлення категоріального апарату, тобто розмежування двох доволі схожих понять “атрибут” та “властивість”.

На перший погляд вони є тотожними за своїм змістом, проте, на нашу думку, мають деякі відмінності. Спробуємо їх проаналізувати.

Атрибут (від лат. attribute) – невід’ємна, необхідна для забезпечення цілісності об’єкта (предмета) або суб’єкта (людини) властивість, його частина, додаток [1].

Атрибут – приналежний, наданий; необхідна, невід’ємна властивість. Співвідноситься з поняттями “субстанція”, “модус” [2, с. 26].

Властивість – багатозначний термін, який залежно від контексту може означати: прояв у взаємодії із суб’єктом притаманної об’єкту якості; відмітна особливість, характерна ознака об’єкта. Властивість – філософська категорія, яка виражає один з моментів виявлення сутності речі у відношеннях з іншими речами; те, що характеризує її подібність до інших предметів або відмінність від них [1].

Властивість – характеристика речі, яка визначається через взаємне порівняння речей та робить їх або в чомусь подібними до інших, або відмінними від них. У такому порівнянні виявляється те, що характеризується як вирізняльна риса цієї речі [2, с. 37].

Отже, “атрибут” є невід’ємною властивістю, частиною предмета чи явища, тоді як “властивість”, будучи багатозначним терміном, характеризує речі чи явища, порівнює, зіставляє чи протиставить їх.

Для комплексного дослідження запропонованої проблематики не можливо оминати аналізу дефініції ментальності.

Менталітет (від нім. mentalitat) – сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних та ін. особливостей мислення народу, соціальної групи або індивіда, що проявляється у культурі, мові, поведінці та інше [3, с. 397].

Категорію “менталітет” можна розуміти як у вузькому, так й у широкому значенні. У вузькому – це мова, слова. У широкому – додаються ритуали, звичаї, музика, спів, мистецтво [4, с. 39].

У науковій літературі існує багато визначень терміна “ментальність”. До кінця 20-х рр. XX ст. у гуманітарній науці було закладено фундамент для подальших досліджень феномена “mentalete”. Сам термін “менталітет” запровадив представник культурно-антропологічного напрямку – етнолог Л. Леві-Брюль (1857–1939) і засновники історіографічної школи “Аннали” М. Блок (1886–1944) і Л. Февр (1878–1956). Менталітет спочатку позначав наявність у представників певного суспільства

загального “розумового інструментарію”, своєрідного “психологічного оснащення”, що дає можливість індивідуально сприймати й усвідомлювати своє природне й соціальне оточення, а також самих себе. Згодом термін “менталітет” стали використовувати й для опису в узагальненому вигляді властивостей та особливостей організації соціальної й політичної психології людей, зокрема політичної свідомості й самосвідомості [5, с. 129, 130].

Ментальність (від лат. *mens* – пов’язаний з духом, духовністю) – спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, установка індивіда або соціальної групи (наприклад, етнії, професійного або соціального прошарку) до навколишнього світу [1].

За змістом ментальність – це стійка сукупність (система) певних змістово-тематичних, смислових, ціннісних орієнтацій та логічно-символічних засобів мислення (понять, образів, ідей), яка виражає спосіб світосприйняття, характер певної історичної або етнічної картини світу [2, с. 124, 125].

В. Козловський розглядає ментальність, з одного боку, як спосіб повсякденного відтворення, збереження звичного укладу життя і діяльності, а з іншого – як якість або групу властивостей, а також сукупність когнітивних, афективних і поведінкових характеристик мислення індивіда або групи [4, с. 38, 39].

Сучасні науковці продовжують вивчати сутність і зміст менталітету окремої нації (етносу), визначаючи сутність їх, так би мовити, духовно-культурної “аури”, яка істотно впливає на національну свідомість і самосвідомість, а також характер життєдіяльності більшості відповідних етнофорів. Їх хвилює питання впливу спонукань і мотивів, вчинків та дій предків, подій далекого минулого на сучасне життя націй і народів [6, с. 74].

На перший погляд поняття “ментальність” та “менталітет” є тотожними, проте, на нашу думку, вони дещо відрізняються.

Менталітет – це певна особливість, форма, притаманна конкретній формації, тобто стала величина. Тоді як ментальність – спосіб мислення, установка індивіда, групи, тобто динамічне явище.

Крім цього, на наш погляд, ментальність є складовою менталітету, а відповідно, вужчим поняттям, адже, ментальність відображає характерні особливості (психологічні, інтелектуальні, ідеологічні, релігійні, естетичні) певного народу, а менталітет притаманний конкретній нації, надає останній виняткових характеристик.

Проаналізувавши наукову літературу, ми встановили, що до структури ментальності входять три компоненти: 1. Емоційний (емотивний) – емоційні стани, які передують виникненню вербального та поведінкового компонентів, сприяючи систематизації знань і появи певної поведінки. 2. Когнітивний (вербальний) – знання про об’єкти і ситуації життєдіяльності, що є результатом набуття індивідуального життєвого досвіду (навчання). 3. Поведінковий призводить до актуалізації елементарних фіксованих установок, ціннісних орієнтацій та етнічних цінностей. Ментальна установка виявляється в діях і вчинках людини, оскільки вчинок є єдиною структурою, що відповідає реальним цілісним проявам самореалізації людини як особистості, індивіда, громадянина.

У контексті нашого наукового дослідження ми розглядатимемо ментальність у її третій формі – поведінковій, адже позитивне право встановлює саме межі поведінки суб’єктів правових відносин в неоднорідному суспільстві.

Ментальність як соціальна категорія міститься, як ми вважаємо, практично у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Різновидом ментальності як соціального феномену є й правова ментальність, що формується під впливом права, правових звичаїв, принципів і являє собою ті відповідні правові стереотипи, які то сильніші, що більш засвоєними є цінності певного суспільства, його прошарків, окремих спільнот [7, с. 14].

За ідеями німецького дослідника Юргена Мітке, правовий менталітет – це історично усталена та стійка модель ідейно-світоглядного та нормативно-правового світорозуміння певної малої чи великої групи людей (етносів, народів, націй) та має типово функціональну традиційну форму звичаєвої правової свідомості та культури. Про нього можна казати тільки при дослідженні групової правової поведінки, групової чи колективної правової свідомості та культури. Коли ми говоримо про правовий менталітет пустельника, маємо на увазі його правове саморозуміння, типове

для пустельників, тобто розглядаємо його як представника типової корпоративно- правової групи чи класу індивідів [8, с. 85].

У наукових працях П. Динцельбахера правова ментальність розглядається як сукупність ідейно-світоглядних способів та нормативно-правових змістів правового мислення, сприйняття та усвідомлення, визначальних тільки для певного великого чи малого колективу в певний правовий час. Правова ментальність виявляється у правових діях, її історія – це щось більше, ніж вивчення інтелектуальних правових кондицій владних чи корпоративних еліт чи окремих діячів та мислителів. Це більше ніж історія релігії та правова ідеологія, це більше, ніж історія правових емоцій та уявлень, бо все зазначене вище – це свого роду допоміжні моделі до вивчення правової ментальності. Тільки тоді, коли результати, отримані в межах цих моделей, дають у поєднанні певну унікальну комбінацію характерних взаємопов'язаних елементів стійкого звичаєвого правового усвідомлення дійсності, можна сказати, що тут зазначена певна правова ментальність. Отож, правова ментальність, що більшою мірою притаманна первинним суб'єктам правової свідомості, на нашу думку є звичаєвим природним пропріумом національної правової свідомості, що має чіткий динамічний стереотип з ознаками типового, часто повторювального розвитку та становлення правової свідомості як традиційно національної за будь-яких часо-просторів [9, с. 66].

Отже, правова ментальність формується населенням, що проживає на території певної держави, може видозмінюватися впродовж певного періоду часу (як правило тривалого) та характеризує правову свідомість, правову культуру, правову ідеологію тощо певної соціальної групи.

Надалі ми підходимо до основного питання нашого наукового дослідження – встановлення критеріїв, за якими можна класифікувати ментальність позитивного права держав, націй, народностей.

На нашу думку, в цьому випадку слід звернутися до таких категорій теорії та філософії права, як “система права”, “правова система” та “правова сім'я”.

Спершу здійснимо аналіз та порівняльну характеристику цих понять, адже вони не є тотожними і за своєю об'ємністю поглинають одне одного.

Система права – об'єктивно зумовлена внутрішня організація права певного суспільства, яка полягає в єдності і погодженості усіх юридичних норм та диференціацій їх за галузями, підгалузями та інститутами [10, с. 113].

Правова система – це комплекс взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності та її деформації, правопорядок та ін.) [11, с. 258].

Правова сім'я – це певна сукупність правових систем, об'єднаних спільністю історичного формування, структури права, його джерел, провідних галузей та інститутів правозастосування, правосвідомості, понятійно-категоріального апарату юридичної науки [12, с. 33].

Із аналізу зазначених вище понять стає зрозумілим, що правова сім'я є сукупністю низки правих систем, одним із елементів котрої, своєю чергою, є система права.

Детальний аналіз змісту, елементів та видів правової системи, системи права та правової сім'ї не є предметом нашого наукового дослідження. Цьому питанню в своїх наукових працях приділив чималу увагу львівський компаративіст Ігор Ситар.

Нашим же завданням є встановлення меж спільності права, зокрема позитивного, за ментальними критеріями.

По-перше, розглянемо право в межах правової сім'ї. На нашу думку, ментальними критеріями позитивного права в цьому випадку є джерела права, що домінують.

Під джерелом права розуміють компетентний правотвірний авторитет, на якому ґрунтується зобов'язуюча сила правової норми і який самим своїм існуванням втілює цінності, надає гарантії реальної ефективності такої норми [13, с. 328].

Форма (джерело) права завжди є носієм правової норми. Крім того, форма права вважається формою зовнішнього виразу правових норм, звернення до якої дає уявлення про чинні у цей момент державно-обов'язкові правила.

О. Скакун подає такий перелік форм (джерел) права, зрештою, підтверджений більшістю науковців сучасності, зокрема: правовий звичай; правовий (судовий чи адміністративний) прецедент; нормативно-правовий договір; нормативно-правовий акт [11, с. 281].

Проаналізуємо їх детальніше.

Правовий звичай – це санкціоноване державою звичаєве правило поведінки загального характеру. Правовий звичай походить від простого звичаю, який стає правовим тоді, коли його закріплює (санкціонує) держава [11, с. 282].

Правовий прецедент – це рішення компетентного органу держави (судового, адміністративного) щодо конкретної справи, якому надається формальна обов'язковість під час розв'язання всіх наступних аналогічних справ [29, с. 283].

Нормативно-правовий договір – об'єктивоване, формально обов'язкове правило поведінки загального характеру, яке встановлено за взаємною домовленістю кількох суб'єктів і забезпечується державою [11, с. 283].

Основною ж формою права є нормативно-правовий акт – письмовий документ компетентного органу держави, в якому закріплено забезпечуване нею формально обов'язкове правило поведінки загального характеру [11, с. 284].

Нормативно-правовий акт є не лише основним джерелом права для романо-германської правової системи (зокрема і для української правової системи); він, маючи низку переваг над іншими джерелами права, у вигляді законів чи підзаконних актів реально врегульовує усі відносини в суспільстві, тим самим відображаючи ментальність позитивного права певної держави, народу, нації.

По-друге, в межах правової системи критеріями ментальності позитивного права будуть її елементи, а саме: система права; система законодавства; суб'єкти права; правові поняття, норми, принципи, правові відносини, правова поведінка, правова ідеологія, правова свідомість, правові погляди, правова культура; юридична практика тощо.

Проведемо понятійний аналіз головних із них.

Поняття “система права” ми проаналізували на початку наукової статті, а тому не вважаємо за необхідне повторюватися.

Система законодавства – цілісна сукупність всіх упорядкованих певним чином нормативно-правових актів, що є зовнішнім виразом системи права [10, с. 116].

Суб'єкт права – це особа, організація чи специфічні соціальні утворення (наприклад, держава) за якими право визнає здатність бути носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [1].

Норма права – це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки (зразок, масштаб, еталон), встановлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечується всіма заходами державного впливу – аж до примусу [11, с. 275].

Правові принципи – закріплені в праві головні ідеї, вихідні начала або основи функціонування, що характеризують його зміст, головне призначення права та зумовлені загальними закономірностями розвитку суспільства [14, с. 61].

Правові відносини – це специфічні суспільні відносини, що виникають на основі норм права, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [15, с. 295].

Правова поведінка – це соціально значуща поведінка індивідуальних чи колективних суб'єктів, яка контролюється їх свідомістю і волею, передбачена нормами права і тягне за собою юридичні наслідки [16, с. 95].

Правова ідеологія – сукупність принципів, теорій, концепцій, які формуються в результаті наукового узагальнення правового розвитку суспільства [10, с. 186].

Правова свідомість – це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до чинного, минулого та бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з правом [11, с. 462].

Правова культура – це глибокі знання і розуміння права, високосвідоме виконання його вимог як усвідомленої необхідності й внутрішньої переконаності [15, с. 407, 408].

І, нарешті, в межах системи права критеріями ментальності позитивного права є предмет та метод правового регулювання.

Предмет правового регулювання – це сукупність соціальних відносин певного виду, що підлягають правовому регулюванню. До структури предмета входять: суб'єкти та їх поведінка, явища навколишнього світу, соціальні цінності, з приводу яких люди вступають в правові відносини. Інакше кажучи, це сфера, на яку право розповсюджує свою дію [10, с. 115].

Метод правового регулювання – сукупність прийомів і засобів правового впливу на суспільні відносини. Він несе основне навантаження в динаміці, “роботі” права, показує, як регулюються суспільні відносини, якими прийомами та у які способи [11, с. 242]. Метод передбачає встановлення меж правового втручання, розподіл між соціальними суб'єктами юридичних прав та обов'язків за певними принципами (субординації, координації), визначення ступеня деталізації моделі правової поведінки та характеристики суб'єктів, вибір засобів захисту даного виду відносин (міри відповідальності та процесуальна регламентованість) [10, с. 115].

Висновки. Отже, проаналізувавши поняття менталітету та ментальності, ми дійшли висновку, що вони не є тотожними; ментальність є складовою менталітету, а відповідно, вони мають різні сфери впливу.

Основне завдання нашої наукової статті – визначення критеріїв, за якими необхідно класифікувати ментальність позитивного права держав, націй, народностей – ми реалізували за допомогою таких категорій теорії та філософії права, як “система права”, “правова система” та “правова сім'я”.

Зокрема, ментальними критеріями позитивного права для правової сім'ї будуть джерела права, що домінують, тобто чи правовий звичай, чи правовий прецедент, чи нормативно-правовий договір, чи нормативно-правовий акт.

У межах правової системи критеріями ментальності позитивного права будуть її елементи, а саме: система права; система законодавства; суб'єкти права; правові поняття, норми, принципи, правові відносини, правова поведінка, правова ідеологія, правова свідомість, правові погляди, правова культура; юридична практика тощо.

І, нарешті, в межах системи права критеріями ментальності позитивного права є предмет та метод правового регулювання.

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki>. 2. Петрушенко В. Л. *Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції* / В. Л. Петрушенко. – Львів: “Магнолія 2006”, 2011. – 352 с. 3. *Сучасний тлумачний словник української мови : 60000 слів / за заг. ред. проф. В. В. Дубічинського.* – Х.: Школа, 2007. – 832 с. 4. Мельник З.П. *Правова ментальність і рецепція* / З. П. Мельник // *Університетські наукові записки.* – 2007. – № 4 (24). – С. 38–42. 5. Штена О. О. *До питання про сутність правової ментальності.* *Філософські обрії.* 2014. – № 31. – С. 129–139. 6. Варій М. Й. *Психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів.* – К.: Центр учбової літератури. – 2007. – 288 с. 7. Ковальський В. *Правова ментальність як ознака кризи правосвідомості* / В. Ковальський, Н. Хлистова // *Юридичний вісник України.* – 2010. – № 14. – С. 14. 8. Митке Ю. *Политическая теория и менталитет нищенствующих монахов // История ментальностей. Историческая антропология.* – М.: РАН. РГГУ, Институт Всеобщей истории. 2011. – 984 с. 9. Динцельбахер И. *История ментальности в Европе. Очерки по основным темам. // История ментальностей. Историческая антропология.* – М.: РАН. РГГУ, Институт Всеобщей истории, 2011. – 587 с. 10. Гусарев С.Д. *Теорія держави і права: навч. посіб.* / С. Д. Гусарев, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко. – К.: Правова єдність, 2008. – 270 с. 11. Скакун О. Ф. *Теорія держави і права: підручник / пер. з рос.* – Харків: Консум, 2001. – 656 с. 12. *Порівняльне правознавство: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів]* / В. Д. Ткаченко, С. П. Погрібняк, Д. В. Лук'янов; [за ред. В. Ткаченка]. – Х.: Право, 2003. – 274 с. 13. Гурвич Г. Д. *Философия и социология права: Избранные сочинения / пер. М. В. Антонова, Л. В. Ворониной.* – СПб.: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 848 с. 14. Шишко В. В. *Теорія держави і права (альбом схем): навчальний посібник / В. В. Шишко, М. Б. Шевців.* – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 148 с. 15. Кельман М. С. *Загальна теорія держави і права: підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин.* – К.: Кондор, 2006. – 477 с. 16. Селецький С. І. *Теорія держави і права [текст]: навч. посіб.* – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 246 с.